ILK YOŞLIK DAVRIDA KASBIY ÖZINI ÖZI ANGLAŞ JARAYONLARI

Ergashev Bunyod Shokir o‘g‘li

Turan International University, Gumanitar fanlar va pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

Sobirova Shoxista Shuxratjon qizi

Turan International University, S.PS-24-AU talabasi

Annotatsiya: Uşbu maqolada ilk yoşlik davrida (15-18 yoş) kasbiy özini özi anglaş va kasb tanlaş jarayonlarining psixologik xususiyatlari, uning kognitiv, motivatsion va emotsional komponentlari tizimli tahlil qilingan. E.A.Klimov, J.Holland va D.Syuper kabi olimlarning kasbiy psixologiya nazariyalariga tayanib, şaxsning kasbiy identligi şakllanişidagi asosiy bosqiçlar oçib beriladi. Keltirilgan empirik va statistik ma’lumotlar asosida yoşlarning kasb tanlaşiga ota-onalar, ijtimoiy muhit, qobiliyat va qiziqişlarning ta’sir darajasi qiyosiy örganilgan. Maqola yakunida ösmir va yoşlarda töğri kasbiy özlikni şakllantiriş hamda kasbiy adaşişlarning oldini olişga qaratilgan amaliy psixologik tavsiyalar işlab çiqilgan.

Kalit sözlar: *ilk yoşlik davri, kasbiy özini özi anglaş, kasb tanlaş, professional identlik, J.Holland tipologiyasi, motivatsiya, kasbiy yaroqlilik, kognitiv dissonans.*

Abstract: This article provides a systematic analysis of the psychological characteristics of professional self-awareness and career choice during early youth (ages 15-18). Relying on the vocational psychology theories of E. A. Klimov, J. Holland, and D. Super, the study elucidates the cognitive, motivational, and emotional components of developing a professional identity. Based on provided empirical and statistical data, the comparative influence of parents, social environments, aptitudes, and personal interests on adolescents' career choices is examined. The article concludes with practical psychological recommendations aimed at preventing vocational indecision and fostering adequate professional self-awareness among youth.

Keywords: *early youth, professional self-awareness, career choice, professional identity, J. Holland’s typology, motivation, vocational aptitude, cognitive dissonance.*

1. Kiriş va muammoning dolzarbligi

Ilk yoşlik davri (örta maktab va akademik litseylarning yuqori sinf öquvçilari, örtaça 15-18 yoş) inson hayotidagi eng mas’uliyatli va murakkab palla hisoblanadi. Aynan şu davrda şaxs özining kelajakdagi ijtimoiy va kasbiy örnini belgilaşi, butun umri davomida şuğullanadigan kasb-korni tanlaşi talab etiladi. Л.И.Божович ta’kidlaganidek, ilk yoşlik davrining asosiy psixologik neoplazmasi (yangi tuzilmasi) bu - kelajakka yönaltirilganlik, öz hayotiy rejalari va kasbiy maqsadlarini belgilaşdan iboratdir [1].

Kasbiy özini özi anglaş - bu şaxsning öz qobiliyatlari, qiziqişlari, temperament xususiyatlari va ijtimoiy qadriyatlarini muayyan kasb talablariga qançalik mos kelişini anglab yetiş jarayonidir. Bu şunçaki bir marta qabul qilinadigan qaror emas, balki şaxsning turli xil ijtimoiy-psixologik omillar ta’sirida ötadigan uzoq muddatli kognitiv izlanişidir. Bugungi kunda mehnat bozori şiddat bilan özgarayotgan, raqamli iqtisodiyot va sun’iy intellekt texnologiyalari köplab an’anaviy kasblarni siqib çiqarayotgan bir şaroitda, yoşlarda töğri kasbiy özlikni anglaş könikmalarini şakllantiriş har qaçongidan ham dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda [2].

2. Metodologiya va nazariy asoslar

Yoşlarning kasbiy özini özi anglaş muammosi psixologiyada maxsus yönaliş - kasb psixologiyasi (professial psixologiya) doirasida örganiladi. Tadqiqotda uşbu fenomenning mohiyatini yoritişda quyidagi fundamental nazariyalarga tayanildi:

• **Е.А.Климовнинг kasbiy tipologiya nazariyasi:** Klimov barça kasblarni insonning qaysi mehnat predmeti bilan köproq işlaşiga qarab 5 ta yirik turga böladi: "Odam-odam", "Odam-texnika", "Odam-tabiat", "Odam-belgilar tizimi" va "Odam-badiiy obraz". Ilk yoşlik davrida yigit-qizlar aynan öz xarakterini mazkur beş toifaning qaysi biriga mos kelişini anglaşlari orqali dastlabki kasbiy qadamlarini qöyadilar [3].

• **J.Hollandning (John Holland) şaxs tipologiyasi nazariyasi (RIASEC):** Uşbu nazariyaga köra, inson kasbdan muvaffaqiyat va psixologik qoniqiş topişi uçun uning şaxs tipi (Realistik, Tadqiqotçi, Ijtimoiy, Konvensiyaviy, Tadbirkor, Badiiy) kasbiy muhitga töla mos tuşişi lozim [4]. Agar şaxs tipi va kasb muhiti örtasida nomuvofiqlik bölsa, kasbiy inqiroz va asabiylaşiş (dissonans) kelib çiqadi.

• **D.Syuperning (Donald Super) kasbiy kamolot bosqiçlari nazariyasi:** Syuper nazariyasiga binoan, 15-24 yoş oraliği "Izlaniş" (Exploration) bosqiçi hisoblanadi. Bu bosqiçda yoşlar turli xil rollarni sinab köradi, kristallaşadi (aniq bitta sohaga qiziqişni jamlaydi) va ixtisoslikni tanlaydi [5].

3. Natijalar va statistik tahlil

3.1. Kasb tanlaşga ta’sir etuvçi omillarning empirik statistikasi

Psixologiya, sotsiologiya va kariyera markazlari tomonidan sönggi yillarda ötkazilgan ommaviy sörovnomalar, bitiruvçi yoşlarning kasb tanlaş jarayonida qaysi omillarga köproq suyanişlarini körsatib bermoqda. Afsuski, köpçilik yoşlarda kasbiy özini özi anglaş darajasi yetarli emasligi sababli, ular köproq taşqi ta’sirlarga tuşib qoladilar [6]. Quyidagi jadvalda yoşlarning kasb tanlaşiga ta’sir etuvçi yetakçi omillar statistikasi keltirilgan:

Ta’sir etuvçi omil	Amaliy namoyon bölişi	Yoşlar orasidagi örtaça ta’sir körsatkiçi (%)
Ota-ona va oila a’zolari	Ota-onaning öz orzularini farzandida köriş istagi yoki sulola kasbini davom ettiriş talabi	Taxminan 45-50%
Media va ijtimoiy tarmoq trendlari	Internet, filmlar va blogerlar ta’sirida IT, dizayn, prodyuserlik kabi 'zamonaviy' sohalarga qiziqiş	25-30%
Şaxsiy qobiliyat va qiziqişlar	Özining içki iqtidori va qiziqişlarini ongli tahlil qilib, şu asosda mustaqil tanlov qiliş	15-20%
Maktab va kasbga yönaltiriş (psixologlar)	Maxsus psixologik diagnostika (Klimov, Holland testlari) va öqituvçilarning tavsiyasi	Atigi 5-10%

3.2. Kasbiy özlikni anglaşdagi ruhiy jarayonlar

Ilk yoşlik davrida şaxsning kasbiy özligini anglaşi muayyan psixologik qadamlar orqali amalga oşadi. Birinçidan, yoşlarda kognitiv faollik kuçayadi - ular kasblar dunyosi haqida axborot yiğadilar. Ikkinçidan, emotsional-baholaş jarayoni keçadi: özining 'Ideal Men’iga qaysi kasb köproq obrö va quvonç keltirişini xayolan tatib köradi. Uçinçidan, motivatsion-irodaviy bosqiç boşlanadi, ya’ni tanlagan yönalişi böyiça imtihonlarga tayyorlaniş, öquv kurslariga boriş orqali xatti-harakatlarni muvofiqlaştiradi [7].

4. Munozara: kasbiy adaşişlar va psixologik bar’yerlar

Muhokama va tadqiqot natijalari şuni körsatadiki, aksariyat yoşlar kasbiy özini özi anglaşda kuçli kognitiv dissonans (ziddiyat) ni boşdan keçiradilar. Eng katta xatoliklardan

biri - kasbni romantiklaştirişdir. Yoşlar odatda kasbning taşqi, yaltiroq tomoniga (obrö, katta oylik, çiroyli kiyim) uçadilar, ammo öşa kasb orqasidagi kundalik maşaqqat, qat’iy rejim va stresslar haqida heç qanday tasavvurga ega bölmaydilar [8].

Şuningdek, ota-onalarning avtoritar aralaşuvi ham yoşlar psixikasida oğir asoratlar qoldiradi. Agar yigit yoki qizning J.Holland böyiça şaxs tipi 'Badiiy' (Artistic) bölsa-yu, ota-ona uni majburan 'Tadbirkorlik' (Enterprising) yoki huquqşunoslik yönalişiga topşirtirsa, kelajakda u yoş mutaxassisda surunkali depressiya, işdan qoniqmaslik va kasbiy xastaniş (burnout) holatlari vujudga kelişi ilmiy isbotlangan [4].

Bugungi ramanli asrda mehnat bozori transformatsiyaga uçramoqda. 10 yildan söng umuman yöq bölib ketişi mumkin bölgan kasblarga bugun millionlab yoşlarning öqişga kirişga urinişi, kasbiy başoratlaş könikmalarining zaifligini körsatadi. Bu örinda yoşlarda faqat bitta tor mutaxassislikni emas, balki yumşoq könikmalarni (soft skills) - moslaşuvçanlik, muloqot va kreativlikni rivojlantiriş tobora dolzarblaşib bormoqda.

5. Xulosa va tavsiyalar

Ilk yoşlik davrida kasbiy özini özi anglaş - bu şunçaki öqiş joyini tanlaş emas, balki butun hayotiy yölini va jamiyatdagi özligini yaratiş demakdir. Tahlil va statistikalar körsatişiça, yoşlar qançalik köp taşqi omillar (obrö, ota-ona bosimi) ta’sirida bölsa, ularning kelajakdagi psixologik farovonligi şunçalik xavf ostida qoladi.

Yoşlarning töğri kasbiy özlikni anglaşini ta’minlaş uçun quyidagi amaliy-psixologik tavsiyalar ilgari suriladi:

• **Maktablarda çuqurlaştirilgan psixodiagnostika:** Faqat sönggi yilda emas, balki 8-9-sinflardanoq öquvçilarni DDO (Klimov), Holland testi va Amtxauer intellekt testlari orqali diagnostika qilib boriş hamda ularning individual kasbiy xaritasini tuziş;

• **Professional kariyera maslahati (Career counseling):** Ota-onalar farzandlariga öz uşalmagan orzularini tiqiştirmasdan, tajribali kariyera maslahatçilari (psixolog-proforiyentatorlar) xizmatidan foydalanişlari;

• **Real kasb bilan yuzlaştiriş (Shadowing):** Yoşlarni qiziqqan kasbining real vakillari yoniga bir neça kunga biriktiriş (iş jarayonini bevosita kuzatiş). Bu ularning miyasidagi

romantik xayollarni parçalab, aniq va adekvat kasbiy özlikni şakllantirişga katta yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – Москва: Просвещение, 1968. – 464 с.

2. Ğoziyev E.Ğ. Ontogenez psixologiyasi: Darslik. – Toşkent: Noşir, 2010. – 360 b.

3. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Москва: Академия, 2004. – 304 с.

4. Holland, J. L. (1997). Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments. Psychological Assessment Resources.

5. Super, D. E. (1980). A life-span, life-space approach to career development. Journal of Vocational Behavior, 16(3), 282-298.

6. Зеер Э.Ф. Психология профессий. – Москва: Академический проект, 2003. – 336 с.

7. Пряжников Н.С. Профессиональное самоопределение: теория и практика. – Москва: Академия, 2008. – 320 с.

8. Karimova V.M. İjtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. – Toşkent: Universitet, 1999. – 96 b.